

BİBLİYOGRAFYA

Alişir Nevai (Makaleler dergisi). Moskova-Leningrad : 1946.
235 S. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü yayınlarından.

Alişir Nevai'nin 500. doğum yıldönümü münasebetiyle Rus bilginleri tarafından hazırlanan «Alişir Nevai» dergisi Orta Asya Türk kültürü tarihinin en önemli devirlerinden birini muhtelif cephelerden aydınlatan sekiz makaleyi ihtiva etmektedir.

I. Birinci makale «Alişir Nevai devrinin içtimai ve medenî hayatının vasıfları» başlığı ile Prof. A. İ. Yakubovski tarafından yazılmıştır (S. 5-30). Bu makalede, başlığından da anlaşıldığı gibi, Alişir Nevai'nin doğduğu, yaşadığı ve çalıştığı topluluğun içtimai durumu ve kültür seviyesi incelenmektedir. Bu makale 1928'de İlimler Akademisi tarafından yayınlanan «Mir Alişir Nevai» dergisinde W. W. Barthold tarafından yazılmış olan «Alişir Nevai ve siyasi hayat» başlıklı etüdün¹ daha genişletilmiş ve derinleştirilmiş şekli sayılabilir.

Bu makalede Yakubovski, hocası Barthold'un bazı mütalea ve hükümlerini tenkit veya tashih etmektedir. Barthold'un Semerkant ve Herat şehirlerinin kültür hayatını mukayese ederken ortaya attığı fikir ve mütalâaları tenkit ederek şöyle diyor: «Barthold'un Ulug Bey hakkında yazdığı eser çok kıymetli olmakla beraber bazı kusurlardan hâli değildir: Barthold Semerkant sarayının ziyafetlerini, av tertiplerini, müzik ve danslarını Herat'daki Şahrüh sarayının rigorizmi ve yapmacık zahidâne hayatıyla mukayese ederken fazla heyecana kapılmış ve bu heyecan neticesinde gerçek durumu olduğu gibi tasvir edememiştir. Şahrüh zamanının Herat'ı hakkında malûmatı olmıyan okuyucu, Barthold'un tasvirine bakarak, Temürlülerin ikinci başkenti olan Herat'ın dikkati çekecek tarafı bulunmadığına, bu şehrin kara taassup ve cehalet merkezine döndüğüne hükmedebilir. Halbuki Şahrüh zamanında dahi Herat Temürlülerin çok önemli kültür merkezi idi. Fakat burada kültür, Semerkant merkezine nazaran, başka istikamette inkişaf ediyordu. Herat müspet ilimlere, bilhassa astronomiye karşı alâkasızdı. Buna mukabil edebiyat, minyatürcülük ve güzel yazı sanatları Herat'da kuvvetle inkişaf etmekte idi. Şahrüh idare ve kültür işlerinde parlak bir şahsiyet değildi; orta derecede bir adamdı. Fakat Şahrüh'un mahrum olduğunu meziyetlere ogulları Ulug Bey ile Baysungur malik idilir. Baysungur babasının yanında bulunuyordu. O, XV. yüzyılın yirminci yıllarında en nüfuzlu devlet adamlarındandı. Devletin idarî ve mali işlerini ıslah ederek nüfuzlu emirlerin soygunculuklarını bertaraf etti. Edebiyat ve güzel sanatları tervec ve himaye etti. Onun gayretiyle Herat'ta çok güzel büyük bir kütüphane kuruldu. Bu kütüphanede birçok hattat-

¹ Bu eser Doktor Ahmet Caferoğlu tarafından tercüme edilmiştir (*Ölkü, dergisi, 1937-1938, Sayı 56, 58, 59, 60, 61, 62).

lar, ressamalar, yıldızcılar, mücellidler, filologlar çalışıyorlardı. Hakiki filoloji tetkikleri yapıyordu. Bugün Tahran müzesinde muhafaza edilen ve harikulâde bir sanat eseri olan minyatürlerle süslü «Şehnâme» Baysungur'un iştirakiyle meydana getirilmiş bir şaheserdir. Bu eser 1931'de Londra'daki ve 1935'de Leningrad'daki İran güzel sanatlar sergisinde teşhir edildi» (S. 19).

Yakubovski'ye göre «Alişir Nevaî» devrinde parlak surette inkişaf etmiş olan edebiyat ve güzel sanatların köklerini bu devirde aramak gerektir. Uluğ Bey devrinde kültür merkezleri olan Semerkant ile Herat arasında dikkate değer bir fark göze çarpmaktadır. Heratta kültür hayatı Semerkant kültür hayatına nazaran başka bir plân üzerine inkişaf etti. Şahruh'un rigoristik halet-i ruhiyesi, Baysungur'un riyazî ilimlere, bilhassa astronomiye karşı alâkasızlığı sebebiyle Heratta müsbet ilimler inkişaf edemedi ve bu sahada gelenekler yerleşemedi. Semerkant rasathanesinin faaliyeti sekteye uğradığı zaman Ali Kuşçu Herata çağırılmadı. Müsbet ilimlere alâkasızlık gösterilmekle beraber kültür hayatının başka sahalarında bütün XV. yüzyıl boyunca Herat fasılasız ilerlemeler kaydetti. Herat ticaret ve sanayi bakımından çok zenginleşti; güzel sanatlar inkişaf etti. Çok güzel yapılar meydana getirildi. Şahruh devrinde Çine ve Hindistana elçiler gönderildi ve o memleketlerden elçiler geldi. Hüseyin Baykara zamanında Herata Frenk kervanları geldi. Semerkantta ise, daha Moğollar devrinde önem verilen müsbet ilimler geleneği hâkim oldu. Uluğ Bey riyazî ilimlere, bilhassa astronomiye ehemmiyet verdi; zamanının en mükemmel rasathanesini kurdu. XV. yüzyılda şarkta müsbet ilimler İskenderiye mektebi esaslarından ayrılmamakla beraber Uluğ Beyin mesailerı pek mühim ilerlemeler elde etti. Uluğ Bey, rasathanesinin arzını $39^{\circ} 37'$ tayin etmişti. Bugün astronom Struve bu rasathanenin arzını $39^{\circ} 50'$ tayin etmiştir ki fark ancak iki dakikadır.

Yakubovski bu makalesinde bugüne kadar tariheilerin ve arkeologların dikkat nazarını çekmeyen bir vak'a kaydetmektedir. Bu kayda göre, Uluğ Bey medresesinin kapısı üzerindeki çini tezyinatın çok mühim bir hususiyeti vardır. Bu kapıya yıldızlariyle gök kubbesi tersim edilmiştir. Yakubovski'ye göre bununla Uluğ Bey, rasathanesiyle medresesinin birbiriyle bağlı olduğunu, bu medresede yalnız ilâhiyat değil, müsbet ilimlerin, bu cümleden heyet ilminin tedris edilmesi lüzumunu tebarüz ettirmek istemiştir. Medrese ile rasathanenin aynı zamanda yaptırıldığı da bunu teyit eder (S. 18).

Yakubovski bu makalesinde Alişir Nevaî devrindeki köylü ve şehirli esnaf tabakasının hayatına da temas ediyor. Umumiyetle bu makalede Alişir Nevaî devri muhtelif yönlerden aydınlatılmak istenmiştir.

II. İkinci makale «*Leylâ ve Mecnun hikâyesinin Arap edebiyatında eski tarihi*» başlıklı makaledir. Profesör Kraçkovski tarafından yazılmıştır (S. 31 - 67). Bu makalede «*Leylâ ve Mecnun*» hikâyesinin mevzuu, esas kaynakları, Arap kaynaklarına göre Mecnunun tarihî şahıs olup olmadığı meselesi, Mecnun hakkındaki hikâyenin kronolojik ve coğrafi çerçevesi, Mecnun'la çağdaş devrin nazmında Mecnun'un şiirleri, Mecnun hakkındaki eski hikâyenin mündereceatı, Mecnun'un popüler olmasının sebepleri bahis konusu edilmektedir.

Arap filolojisi üzerindeki derin vukufu ile dünya çapında bir bilgin arabiyatçı olan Profesör I. J. Kraçkovski bu konuyu inceden inceye tetkik etmiştir. Kraçkovski'ye göre ilk Arap kaynakları Mecnun'un tarihî bir şahıs olduğuna

inanmıyorlar. VII. yüzyılın ortalarında vefat eden 'Avāna ibn el Hākem, Mecnun adlı bir şairin bulunmadığını, 'Amir kabilesiyle böyle birinin alâkası olmadığını kati olarak söylemiştir. O zamanki birçok filologlar da aynı fikirde olmuşlardır.

Rivayetlere göre, sertlikleriyle ve cesaretleriyle öğrenen Şimal Arapları şimal kabilelerinden olan 'Amirlerde cenup kabilelerinin 'Uzra'ları gibi yufka yürekli bir şairin bulunamayacağını söylerlerdi. Bununla beraber Emevîler Şimal Araplarının da «sevebildikleri» ni isbat etmek lüzumunu hissetmişlerdi. Şimal ve Cenup kabileleri arasındaki rekabet genişlemesiyle cenupluların 'Uzra'larına karşı Şimalliler «Mecnun» u koydular.

«Leylâ ve Mecnun» hikâyesinin halk arasında rağbet görmesi bilhassa Abbasîlerden el-Muktadir zamanında oluyor. Bu devirde Leylâ ve Mecnun gibi romantik hikâyeler çok satıldığı için kitapçılar bütün kuvvetleriyle böyle hikâyeler uydurmağa başlamışlardır.

Leylâ ve Mecnun hakkında Araplar manzum hikâye bilmiyorlardı. Bu konunun büyük manzum hikâye olarak meydana koyanlar Azerbaycanlı Nizâmî ile Türkistanlı Alişir Nevaî olmuşlardır.

III. Üçüncü makale «*Nevaî ve Nizâmî*» hakkında E. E. Bertels tarafından yazılmış makedir (S. 68 - 91).

Bertels 1928 'de yayınlanan «Mir Alişir» dergisinde Nevaî'nin «Lisan-üt-şayr» ile Ferideddin 'Attar'ın «Manîk-üt-şayr»ını mukayese etmişti. Bu makalesinde Bertels Avrupalı bazı müştekrilerin Nevaî eserlerini Farsçadan tercüme veya Fars şairlerini taklitten ibaret sayarak ehemmiyet vermediklerini tenkid ediyordu. Ona göre Nevaî'nin eserlerini bugünkü manâsiyle tercüme saymak hiç de doğru değildir. Unumiyetle şarklı müellifler ellerine aldıkları konuyu seleflerinden biri işlemiş olursa kendi yazacaklarını, sırf bir saygı eseri olarak, tercüme veya iktibas diye takdim ederler. «Tercüme» veya «iktibas» diye takdim edilen bu eserler seleflerinin eserleriyle dikkatle mukayese edildiği zaman orijinal eserler olduğu görülür, Meselâ Nevaî'nin «Lisan-üt-şayr»ı ile 'Attar'ın «Manîk-üt-şayr»ı mukayese edilirse bu cihet çok iyi anlaşılır (Mir Alişir, s. 22).

«Nevaî ve Nizâmî» makalesinde de Bertels aynı tezi müdafaa ederek şöyle diyor: Nevaî'nin Hâmse'siyle Nizâmî'nin Hâmsesi arasındaki münasebete Şarkiyat edebiyatında birçok defalar işaret edilmişti. Bu münasebet bazı Avrupalı alimlerin Nevaî'nin bütün eserleri hakkında yanlış hüküm vermelerine sebep olmuştur ¹.

Bu makalesinde Bertels, Nevaî'nin Nizâmî hakkındaki düşüncelerini muhtelif eserlerindeki şiirlerine göre açıklamaktadır.

Nevaî'nin Nizâmî'yi ancak kopya ve tercüme etmekle iktifa etmediğini, kendinden de bir çok şeyler kattığını Nevaî'nin sözleriyle de isbat için Bertels «Ferhad ve Şirin»den şu parçayı naklediyor:

¹ Msellâ: Les enluminures des manuscrits orientaux, arabes, persans de la Bibliothèque Nationale par Ed. Blochet, Paris 1926, p. 95: «Ses compositions ne brillent pas par l'imagination et elles ne lui ont pas été inspirées par le feu sacré de l'art divin; il se borna toujours à imiter passivement les grands poètes dont les noms illustrent les festes de la littérature persane.»

اولوس قەمیل بی اندازە بولغای
مکرر ایلاماک سیندین بی لایق
بولی کیم ایل بۆکۆرمیش دور بۆکۆرماق
نیجه کیم کل آچیلغان کوردی بوردی
بو بستان صحنیدا کل کوب چن کوب

آنی نظم ایت که طرحینک تازه بولغای
یوق ایرسه نظم قیلغای خلاق
خوش ایرمس ایل سونکیچه رخس سورماق
براکیم برچمن دا سابر ایردی
هم اول یردا ایماس کل ایستاک خوب

Bertels'e göre Nevaî, eserlerinden faydalandığı seleflerine karşı derin hörmət hisleri beslemekle beraber bazı kusurlarına işaret etmekten de çekinmemektedir (S. 84-86).

IV. Dördüncü makale «*Özbek edebî dilinin koruyucusu sıfatıyla Alişir Nevaî*» başlıklı makedir. A. K. Borovkov tarafından yazılmıştır. (S. 92-120). Bu makale Profesör Doktor Ahmet Caferoğlu tarafından «Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı Dergisi» nde «*Çağatay Türkçesi ve Nevaî*» başlığı altında kısmen hülâsa edilmiştir (Cilt II, S. 141-154).

Borovkov bu makalesinde Alişir Nevaî'nin Türk diline hizmetlerini, «Muḥakemet-ül-Lûgateyn» in önemini tebarüz ettirmekte, Türk dili hakkında muhtelif eserlerinde bulunan parçaları nakletmektedir. Meselâ «Lisan-ü-ṭ-ṭayr» de şu bir beyti

ایلام اول مملکتی بیر قلم
ترك نظمیدا چوتارتیب مین علم

«Leylâ ve Meenun» dan şu altı beyti

آزراق ایدی اندا ترکی ذوقی
م فاری انکلار اولدی محفوظ
قیلیم بو فسانه‌ی حکایت
ترکی ایلا داغی بهره آلفای
کوبشور خوش طبع سانی ادراک

چون فارسی ایردی نکتته شوق
اول تیل بیلا نظم بولدی ملفوظ
مین ترکیه باشلابان روایت
کیم شهرتی چون جهانغه بولغای
نیچون که بۆکون جهاندا آتراك

Hayret-ül-ebrar'dan şu bir beyti

ترکی داغی تابسه برو مندلیق
فارسی ایل تابخی چو غرسندلیق

nakletmiştir.

Nevaî'nin muhtelif eserlerinde Türk dili hakkında söylediklerini inceleyen Borovkov, onun fikirlerini şöyle hülâsa ediyor: Edebî dilin yerleşmesi Alişir Nevaî'ye göre şahsî bir iş olmadığı gibi saray muhitinin geçici modası da değildi; «halkla, halk diliyle konuşmak» Nevaî'nin ideali idi. Nevaî için dil meselesi devlet meselesi idi. Halkla, halkın öz dilinde konuşmak lüzumunu o, «Sedd-i İskender» inde şu

که تا ترک الفاطی شایمدورور
یقین قیلامیش خلق سندیک کشی

سینکا آنچه حق لطفی واقمدورور
بوتیل برلا نظم ایرور خلق ایشی

beytleriyle açıkça ifade etmiştir (S. 93).

Borovkov Nevaî'nin «Muḥakemet-ül-Lûgateyn» inin XVI. yüzyıl Fransız şairi Du Bellay'ın «La défense et illustration de la langue française» adlı eseriyile mukayese edileceğini kaydetmektedir.

Nevaî'nin yazdığı dil meselesinin tetkikine gelince, Borovkov bu dil hakkında Babur'un sözlerini hareket noktası olarak almaktadır. Malûmdur ki Babur'a göre Nevaî'nin dili Andican (Fergana) ilinin konuşma diline uymaktadır. Halbuki

Nevai bütün hayatında bir defa olsun Andicanda bulunmamıştır. Bu eihet dikkat nazarına alınırsa Babur'un «Andican dili» dediğini Ferganalı aydınların konuştuğu edebî dil diye anlamak gerektir.

Borovkov bu mesele hakkında İliminski, Vambéry, Radloff ve Melioranski gibi türkologların mutalealarının hülâsalarını naklediyor. Radloff'a göre Çağatay edebî dili adıyla anılan Nevai dili eski Uygur yazı dili geleneklerine bağlı olup yaşayan Orta Asya Türk lehçelerinden hiç biriyle doğrudan doğruya ilgisi olmayan sunî edebî dildi. Melioranski Çağatay yazı dilini linguistik bakımdan çok karışık buluyordu. Ona göre «XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın başlarında Horesanda, Maveraünnehir'de Afganistanın şimalinde Heratta Türk halkı etnografik bakımdan çok karışık, muhtelif lehçelerde konuşuyorlardı. Bu lehçeler edebî dile muhtelif şekiller soktular. Sonradan Türkleşmiş şehirli halk da bu edebî dilin kuruluşunda müessir oldu».

Bu meseleye dair Borovkov'un kendi fikirlerini şöyle hülâsa edebiliriz :

Nevai'nin eserlerinde eski Uygurea kelimelere az da olsa rastlanır. Meselâ kamuğ, arığ, asığ, uğaz, öküş, öksük, kayu, kolmak, bitig ve başkalar gibi. Morfoloji itibariyle de Nevai'de uygurca bazı şekiller bulunur. Bununla beraber Nevai «Doğu türkçesi» olan eski Uygur yazı dili geleneklerinden tamamiyle ayrılmıştır. Nevai'nin Lutfi ve Sekkaki hakkında «Uygurea ifadede fasih, türkçe konuşmada belîğ adamlardı» demesinden onun bu geleneğin ne ifade ettiğine dair muayyen tasavvuru ve fikri ulduğunu anlamak mümkündür. Nevai, özel bir Harezmi türkçesi bulunduğunu kaydediyor. Mecalis-ün-nefais'de Hüseyin Harezmi'den bahsederken «..... Mesneviye, Kaside-i Bürde'ye, Harezmi Türk dili ile izah yazmıştır» diyor.

Nevai kendi dilini umumiyetle «türkçe» diyor; bazan da «çağatayca» terimi kullanmıştır. Fakat «Çağatay» terimini çok dar bir mânâda anlamış olduğu görülür. Meselâ Fevai'd-ül-kibar'da :

که تورک قوملاری جوی دور یشک و جانگاتای

diyor. (Borovkov bu cümledeki یشک kelimesini «Inak» diye okuyor ki şüphelidir).

Bu devirde Timurular devletinde pek çok ve muhtelif Türk boyları bulunuyordu. Nevai'nin eserlerinde bu boyların adı çok geçmektedir. Meselâ, «Nevadir-aş-şabab» divanında bir beyit içinde dört kabile adı zikrolunuyor :

بیکی قیچاق و آقارشغه قیبات بیلکوت ای توایی مینکابس اول صنم لولی وش

Başka eserlerinde de Barlas, Arlat, Tarhan, Belugut, Sölduz, Kongrat, Mangıt gibi kabilelerin adı geçer. Hattâ «Sedd-i İskender» de İskender'le savaşan İran ordularının tavsifinde Kalmuk ve Moğollarla beraber Özbek boylarından Kongrat ve Mangıt'ların da adları zikrolunuyor :

بورانفار انکاخیل مشرف زمین
یانایوز مینک اوزبک مغول برلازم
هر اوچون لیک انجه قیلیب کردفر
اولار خیلې نینک خانې قوتنکرات اولوب
یشا منککیت اوزبکلاری یانداشیب
کوموشد یک یاروق بارچه نینک کوههسی

سمرقند دین تاکه سرحد چین
یوز ایلیک مینک اولساری قلهاق هم
که اندین توشوب دهر اراشور شر
اوروش وقتی آزرمدین یات اولوب
ایکی زلفد یک یوزلاری چرماشیب
باش اوزرادو بولنلار چرکسی

Şüphesizdir ki Nevaî devrinde Temürlülere devletinde muhtelif lehçeler konuşan birçok boylar bulunuyordu. Sonradan gelen Özbeklerin lehçeleri de bunlarla karıştı. Yazı dili de çok karışık bir durum arz ediyordu. Nevaî'nin bu Türk lehçelerinin hangisinden daha çok faydalandığını, bu yazı dilinin fonetik hususiyetlerini tayin güç, belki imkânsızdır.

Borovkov bu meselede Türkolog Prof. K. K. Yudahin'in bir tecrübesinden bahsediyor :

Yudahin'e göre Çağatay edebî dilinin fonetiğini *tuyug* denilen dörtlüklerde kafiye yapan kelime oyunlarının yardımıyla tayin etmek mümkündür. Mesele *اوت* (ateş), *اوت* (nebat), *اوت* (öt=geç, mürur et) kelimeleriyle *tuyug* yapılmıştır. Eğer bu *tuyug*da son kelime *öt* okunursa, Yudahin'e göre, kafiye olamaz. Binaenaleyh eski Çağataycada, bugünkü şehirlî Özbek lehçelerinde olduğu gibi, ses ahenği olmamış, ancak altı vokal bulunmuş, kalın *l* ile ince *l* ayırdedilememiştir.

Borovkov bu faraziyeye itiraz ederek «*tuyug*'ların, umumiyetle şiirlerin, kafiyelerinde ses ahenhi dikkat nazarına alınmamıştır. Meselâ Kadı Burhaneddin'in *tuyug*'larında da *bolur* ve *görür* kafiyelerini buluyoruz» diyor (S. 104-105). Bu meselede gerek Yudahin ve gerek Borovkov bir noktaya dikkat etmiyorlar : Divan şairlerinde kafiye kulak için değil, fakat göz içindir.

Nevaî yazı dilinin fonetiğini tayin için Borovkov'un kendisi tarafından ortaya konulan fikir daha esastır. Ona göre Nevaî dilinin fonetiği hakkında aşağı yukarı doğru bir fikir edinmek için tek kaynak onun Muḥakemet-ül-Lûgateyn'deki kendi sözleridir.

Nevaî'nin bu eserinde izah ettiğine göre telâffuzu muhtelif olan kafiyelerde «*vav*» ve «*yay*» harfleri farsça şiirlerde az bir farkla ancak iki türlü söylenir : *ویر* ve *شیر* yahut *دود* و *خود* kelimeleri gibi. Halbuki türkçede bu harfler dört türlü söylenirler : *ateş* anlamına gelen *اوت*, *geç*, *mürur* eyle anlamına gelen *اوت*, «*kumarda kazan!*» anlamına gelen *اوت*, «*tüyü ateş üzerinde yak!*» anlamına gelen *اوت* kelimelerindeki «*vav*» gibi. Yine bir misal : ağ anlamına gelen *اوت*, av kuşlarını kondurmak için kullanılan değnek anlamına gelen *اوت*, odanın baş köşesi *اوت*, kapının veya perdenin üzerindeki süs anlamına gelen *اوت* kelimelerindeki «*vav*» gibi.

«*Yay*» harfi türkçede az bir farkla üç türlü söylenir : *یز* (gudde, bez), *یز* (birinci şahıs çoğul zamiri), *یز* (dikişte kullanılan âlet), farsça *درفش* kelimelerindeki «*yay*» harfi gibi.

Borovkov, Nevaî'nin bu izahını çok değerli buluyor ve şu neticeyi çıkarıyor :

Açık görülüyor ki Nevaî'yi bu misalleriyle O ve U vokallerinin kalın ve ince telâffuzlarının farklarını, yani Arap harfleriyle «*اوت*» şeklinde yazılan kelimelerin türkçede (Nevaî dilinde) dört türlü O, Ö, U, Ü söylenişini tesbit etmiştir. Bugünkü Türk lehçelerinde de böyledir : *Ateş ot*, *geç öt*, «*kumarda kazanan*» *ut*, «*tüylü yak*» *üt*. «*تور*» şeklinde yazılan kelimelerde böyledir.

Nevaî'nin «*yay*» harfinin telâffuzu hakkında üç türlü telâffuz edildiğine dair verdiği izahı anlamak güçtür. Her halde «*ä*, *e*, *i*» seslerini göstermek istemiş olacaktır.

Borovkov, Nevaî diline Oğuz lehçelerinin tesirinden de bahsediyor. Nevaî

şiiirlerinde *boldum* yerine *oldum* şekline ve «-gan, -kan» lı partisipler yerine «-mış» lı partisiplere ve bunların menfi şekillerine rastlanır (*tabkan. tapkanmin, kalgan, kanganmin, kalmagan* yerlerine *tapmış, tapmışam, kalmış, kalmamış* şekilleri gibi). Çağatay edebî dilinde rastlanan Oğuz unsurlarına Kadloff ve başka türkologlar da işaret etmişlerdi.

V. «Alişir Nevaî» dergisindeki beşinci makale «*Çağdaşlarının hikâyelerinde Alişir Nevaî*» adıyla O. N. Boldırov tarafından yazılmıştır. (S. 93-121). Bu makale Alişir Nevaî hakkında onu yakından tanıyan ve muhitinde bulunanlar tarafından söylenen hikâyeler ve menkabelerden ibarettir. Bu hikâyeler Zeyneddin Muhammed Vasıfî'nin «Bedayi'-el-vağayî» adlı farsca eserinden tercüme edilmiştir. Vasıfî Heratta doğmuş ve Alişir Nevaî'nin vefatında 16-17 yaşlarında bir delikanlı olmuştur. 28 yaşına kadar Heratta bulunmuş ve 1512'de Safavîler tarafından sünnilere karşı yapılan mezalimden kaçıp Özbeklere iltica etmiştir. Vasıfî'nin eseri tek nüsha olup Leningrad'da Asya müzesindedir.

Buradaki hikâyelerden biri Alişir Nevaî'nin Türk diline olan derin sevgi ve bağlılığı çağdaşları olan bazı Türk şairleri tarafından bile alay mevzuu olduğunu büyük şairin de buna çok kızdığını göstermesi bakımından dikkate değer.

Hikâye şu :

Diyorlar ki bir gün ulema ve devlet adamlarının hazır bulunduğu bir mecliste Nevaî, Irak'tan gelen Binaî'ye «hatırında kalmışsa Yakub beyin meziyetlerinden bize bir şey anlat» dedi. Binaî «Yakub beyin bir meziyeti vardır ki başka meziyetleriyle kıyas kabul etmez : O Türkçe konuşmaz!» dedi.

Nevaî — «Binaî, senin küstahlığın bütün sınırları aştı. Senin bu ağzına pislik doldurmalı» dedi. Binaî buna karşılık : — «Pislik doldurmak zor bir şey değil : Türkçe bir şiir okutmak kâfidir» diye cevap verdi.

Anlaşıyor ki Nevaî'nin Türk dili için yaptığı didinme ve mücadeleleri Farsça güzel şiirler yazmağa muktedir olan Türk şairlerinin bile hoşuna gitmiyordu. Binaî'nin bu hikâyede anlatılan sözlerini yalnız onun «nüktepervazlığına» hamletmek, Nevaî'ye bir şakası saymak mümkün değildir. Zamanın en müsama-hakâr aydınlarından olan Nevaî'nin çok sert mukabelesi bu sözleri «nükte» veya bir şaka sanmadığına delildir.

VI. Altıncı makale «*Nevaî devrine ait güzel el yazmaları ve bunların yarıradıcıları*» başlıklı makaledir (S. 153-174). A. A. Semenov tarafından yazılmıştır.

Bu makalede güzel yazı ve resim sanatlarının Nevaî devrinde kemâlin en yüksek derecesine geldiği gösterilmekte ve bu devre ait olup zamanımızın kitaplıklarında ve müzelerinde bulunan şaheserler bahis konusu edilmektedir.

VII. Yedinci makale «*XV. yüzyıl Herat'ının tarihtopografisi*» başlıklı makaledir (S. 174 - 202). Nevaî devri Herat'ı muhteşem âbideleri, parkları, bahçeleri, geniş hiyabanları, kanalları, pazarları ile bu makalede canlandırılmıştır.

VIII. Sekizinci makale «*Leningrad koleksiyonlarında bulunan Nevaî elyazmalarının tavsifi*» başlıklı makaledir (S. 203 - 235). S. L. Volin tarafından yazılmıştır.

«*Alişir Nevaî*» dergisinin IV. makalesi olan Borovkov'un makalesinden bahsederken bu makalenin «Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi» nde (cilt II, sayı 3-4) Profesör Doktor Ahmet Caferoğlu tarafından hülâsa edildiğini kaydetmiştik.

«Bol keseden bir harika vadetmemek şartıyla» yazılan bu makaleye temas etmeği zarurî buluyoruz.

1. Profesörün bu makalesi, Borovkov'un makalesinin çok karışık bir hülâsa-sından ibaret olduğu halde orijinal bir etüd, yeni bir buluş gibi takdim edilmektedir. Kendi «kesesinden bir harika vadetmeyen» bir profesörün başkasının kesesine de saygı göstermesini bilmesi gerekirdi.

2. Çağatay Türkçesi mevzuu üzerine hiç bir şey yapılmadığı iddia ediliyor. Halbuki kendisinin hülâsa ettiği makale ve bu makalede zikredilen kaynaklar bile bu iddianın varid olmadığını isbata kâfidir (Çağatay edebiyatı ve dili hakkında en son tetkik için bk. F. Köprülü, *Çağatay edebiyatı*, İslâm ansiklopedisi III, S. 270 - 323).

3. Makalede (S. 143) «Şeybanînâme» şairi Mehmed Salih'in bir şiirinden bahsederken Şeybanî Han'ın söylediği sözleri şairin kendi sözleri diye anlamış ve bu «anlayış»a göre yarım sahife tutan yanlış mütaleada da bulunmuştur. Halbuki bu beyitlerin mânası Borovkov'un makalesinde (S. 118), Samoyloviç'in «Orta Asya edebî türkçesinin tarihine dair» adlı makalesinde (Bk. türkçe tercümesi: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yaylığı, 1942, S. 74-75), Vambéry'nin almanca tercümesinde (Şeybanînâme, S. 147-149) doğru ve pek açık olarak anlatılmıştır.

4. Türk dili ve edebiyatı öğrencilerinin faydalanmaları için yazılan makale ve etüdlerde yabancı dillerde yazılan kaynakları gösterirken bunlardan türkçeye tercüme edilenlerini de göstermek zaruridir. Borovkov'a uyarak «Baburnâme»nin Beveridge neşrini göstermekle beraber Prof. Reşit Rahmetî Arat tarafından yapılan tercümesini de zikretmek gerekti. Barthold'un «Uluğ Bey ve zamanı» adlı kitabı, Samoyloviç'in «Orta Asya edebî türkçesinin tarihine dair» adlı makalesi, Ebulgazi'nin «Türk şeceresi» de bu cümledendir.

5. Ahmet Caferoğlu makalesinin bir yerinde «bahusus ki Alişir kendisi bile, Mizan-ül-evzan'ında Özbek halk edebiyatından bahsederken, bunların vezin kalıplarına uymadıklarından şikâyet etmektedir» diyor (S. 144). «Mizan-ül-evzan»ın nüshası ve sahifesi gösterilmediğine göre bu «şikâyet» meselesi de Borovkov'un vezin meselesine temas ettiği bir cümleden çıkarılmış olsa gerektir. Borovkov'un cümlesi şöyledir: «Özbeklerin halk şiirleri hakkında Nevaî Mizan-ül-evzan'da bunlardan bazılarının mutad vezinler çerçevesine girmediğini (uymadığını) söylüyor» (S. 103). Bu kayıttan Nevaî'nin «şikâyet» ettiğini çıkarmak güçtür. Nevaî, Özbek halk şiirlerinin «aruzun hiç bir vezniyle tetabuk etmediğini» söylemiştir ki bu şikâyet değil, halk edebiyatıyla divan edebiyatını mukayese ederken bulduğu bir hâdiseyi tespitten ibarettir (Bk. Fuat Köprülü, *Tuyug* Türkiyat Mecmuası II, 239-242).

ABDÜLKADİR İNAN

* * *